

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR

Palócföld térképezettsége

SZAKDOLGOZAT
FÖLDTUDOMÁNYI ALAPSZAK

Készítette:

Szaniszló Ádám

térképész és geoinformatikus szakirányú hallgató

Témavezető:

Faragó Imre

tanszéki mérnök

ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék

Budapest, 2014

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	2
1. A szakdolgozat célja.....	3
2. Palócföld területe.....	4
3. Kik azok a palócok?	8
4. Topográfiai térképek	12
4.1 Katonai topográfiai térképek.....	12
4.2 Polgári topográfiai térképek.....	18
5. Megyetérképek	21
6. Településtérképek.....	26
7. Egyéb térképek	30
8. Kisebb méretarányú térképek	36
9. Összegzés	39
10. Köszönetnyilvánítás	40
11. Bibliográfia.....	41
Nyilatkozat	44

1. A szakdolgozat célja

Szakdolgozatom témájaként Palócföld térképezettségét választottam. Célom, hogy szülőföldem területéről térképeket gyűjtsek össze és rendszerezem, jellemezzem őket különböző szempontok alapján. Mivel Palócföld fővárosából, Balassagyarmatról származom, és a mai napig ott élek, így magam is szeretném minél részletesebben megismerni a területet.

Térképezettség alatt azt értem, hogy Palócföld területéről térképeket gyűjtök, a felkutatott anyagot rendszerezem, részletesebben megvizsgálom. A vizsgálat során kiderül, hogy a területről mikor milyen tematikájú és méretarányú térképes anyagok készültek.

Kutatásom során az 1880 utáni modern térképészet termékeit vizsgálom az 1:200 000-nél nagyobb méretarány-tartományban. A gyűjtés alapvetően az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék térképtárában, az Országos Széchényi Könyvtár térképtárában és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum térképtárában fellelhető térképekre támaszkodik.

Dolgozatomban először a terület lehatárolásának kérdésével és általános jellemzésével kívánok foglalkozni, majd kitérek a palócok történetére, sajátos jellemzőire, végül a térképek vizsgálata következik. A Palócföld név csak a 20. század végén, illetve a 21. században készült egyes világtalaszokban található meg, így a térképezettségi vizsgálatomat ezekre a kiadványokra is kiterjesztem.

Fontosnak tartom, hogy a mai rohanó világban is legyen egy ilyen közösség, amely ápolja a hagyományait, büszke a kultúrájára és egyediségére, őrzi nyelvi sajátosságát. Sajnos egyre kevesebben vannak.

2. Palócföld területe

Palócföld a néprajzi irodalom nyomán kialakult tájnév, mely a magyarság északi etnikai csoportja, a palócok által lakott terület megjelölésére szolgáló név. Sokszor Palócföld szinonimájaként használták a Felföld megnevezést, amely tágabb értelemben a történelmi Magyarország északi hegyvidéki részét, az egykori Felső-Magyarországot jelöli. A Felföld (vagy Felvidék) elnevezés Trianon után a mai Szlovákia területével lett egyező. Szűkebb néprajzi értelmezésben a magyar nyelvterület északi területeinek megjelölésére használt név. A terület kiterjedése az évek során folyamatosan változott. Palócföld magterülete a Mátrától és a Bükkől északra lévő medencékre, az Ipoly mentére és a Nógrádi-medencére esik. Ma általánosságban Nógrád megye északi részét értik Palócföldként a magyarok, a köztudatban Észak-Magyarország azon része, ahol a palóc vagy palócos tájszólást beszélnek. A palóc szó hallatára gyakran Hollókő, a világörökség részét képező falu jelenik meg lelki szemünk előtt.

A palóckutatás virágkora 1880-1920 közé tehető. Horváth Péter néprajzkutató Heves és Borsod határán (Apátfalva szomszédságában) 1801-ben még mindössze tizenegy falut nevezett palócnak. Mocsáry Antal 1826-ban még ennél is kevesebb, összesen hét falut tekintett palócnak a Zagyva és a Tarna forrásvidékén. Jerney János szerint negyvennyolc falu lakossága tekinthető palócnak. Pintér Sándor a speciálisan palócnak vélt jellegzetességeket kívánta leírni, kutatásainak eredménye alapján százötven falut jelölt palócnak Nógrád, Heves, Gömör és Borsod vármegyékben. Istvánffy Gyula tovább folytatta elődje, Pintér Sándor által megkezdett munkát, kutatása azonban már jóval szélesebb körű volt. Foglalkoztatta a népköltészet, szokások, hiedelmek, építkezés, lakáskultúra, táplálkozás, érintőlegesen a népi kultúra más területei is. Munkásságának eredményeként a Bükk északnyugati előterében tovább gyarapította a palóclakta falvak számát. Pápay Sámuel szintén úgy tudta, hogy Nógrád, Gömör, Heves és Borsod vármegyék határvidékén élnek a palócok. Szeder Fábián eltért az előzőekben tárgyalt területtől, mivel Hont vármegye magyarságát is a palócokhoz sorolta. Később Mikszáth Kálmán is hasonlóan tett, ő is a 18. század végi állapothoz képest szülőföldje hozzáadásával növelte a palócság határait. Mikszáth a palócokat irodalom szintre emelte, az 1881-ben megjelent A jó palócok című novellagyűjteményével országszerte ismertté tette a népcsoportot és az általa lakott területet. Ipolyság környékéhez és a szomszédos Nyugat-Nógrádhoz szorosan kapcsolódik Mikszáth „Palócföldje”, a Kürtös-patak melléke. A 19. század derekán a közvélemény az Alföld felől nézve a Mátra mögé eső területet, az említett négy vármegye, és a hozzá csatlakozó Ipoly völgyét tartotta a palócok

lakhelyének. A palóc fogalom kiterjesztése tovább folytatódott. Malonyay Dezső még tovább növelte a területet, szerinte Hont, Nógrád, Heves, Gömör és Borsod vármegyék magyar népe a palócság része. Malonyay elfogadta munkatársa, Gróh István vélekedését, miszerint a palócság határai északon a szlovák nyelvhatár, keleten a Hernád, délen az Alföld pereme, nyugaton a Vág. Ez a megállapítás tulajdonképpen napjainkig érvényes a magyar néprajzban. E táji meghatározásnak Balassa József a magyar nyelvjárásokról szóló rendszerezése volt az alapja. Viski Károly elfogadta ezt a földrajzi meghatározást, nyelvjárési szempontok figyelembe vételével az északi magyar dialektus területével azonosította a palócok szálláshelyét. Nézete szerint a palócok lakhelye a Nyitrától a Hernádig húzódik, északon a nyelvhatár, délen az Alföld pereme jelenti a határt. A Honttól keletre és nyugatra eső népeiséget megkülönbözteti, mint keleti és nyugati palócság. (KÓSA-FILEP 1978 [p. 24-30, 156-158], MALONYAY 1907-1922 [p. 1-24], BAKÓ 1989 [p. 19-52])

1. térkép: Malonyay Dezső által felkutatott terület

A magyar–szlovák nyelvhatárt többé-kevésbé a Pozsony – Szenc – Nyitra – Léva – Rimaszombat – Rozsnyó – Kassa – Nagykapos – Ungvár vonal jelöli ki.

(www.mtaki.hu/docs/szarka_laszlo_szlovak_magyar_hatar.pdf) Bakó Ferenc kezdeményezésére az 1960-as években megindult egy palóckutatási program, ennek során született a Palócok című négykötetes írás. Bakó ennek keretében a palóc centrum területét Balassagyarmat és Putnok, valamint a Mátra-gerinc és Eger között helyezte el, melyeken belül további alegységeket, kisebb-nagyobb falucsoportokat is meghatározott. A Bakó-féle program hiányossága, hogy a mai országhatáron túli területek kimaradtak az összegzésből. Magyar Zoltán elfogadta a Palócok című kézikönyv állításait, maga is ezt a területet tartja Palócföldnek mintegy kétszáz településsel. Véleménye szerint a központi palóc terület határait délen a Cserhát és a Mátra gerince, nyugaton a Börzsöny, keleten a Tarna völgye, illetve annak folytatásaként a Medves és a Fülekhöz közeli Bucsony magaslatai jelölik ki. (MAGYAR 2011)

Filep Antal véleménye a Palócföldről, mint tájnévről: „a néprajzi irodalom nyomán kialakult fiktív tájfogalom”. (KÓSA-FILEP 1978 [p. 156]) R. Várkonyi Ágnes szerint Palócföld területe így írható le: „az Északi-Kárpátok, és a Magyar-középhegység régióját, völgyeit, hegyeit, medencéit magába foglaló Felföld része. A központi palóc táj, Nógrádban a Karancsalja vidéke, az Ipoly, a Rima, a Bán vize, a Sajó, az Eger-patak és a völgyfő mögötti vízvázalató dombság”. (<http://www.palocut.hu/en/palocfold>)

Az előbbieken leírtak alapján tehát láthatjuk, hogy miként változott az évek során a Palócföld elnevezés alatt értett terület. Ma két ország, Magyarország és Szlovákia „osztózik” rajta. Véleményem szerint fontos, hogy egy jelentős etnikai csoport rendelkezzen róla elnevezett területtel (pl. székelyek – Székelyföld, jászok – Jászság). A palócság a magyar nép egyik legnagyobb és legismertebb néprajzi csoportja.

Palócföld területét feloszthatjuk kisebb tájegységekre. Természetföldrajzi értelemben az Északnyugati-Kárpátok része, de a legnyugatabbi egységek még a Kisalföld északkeleti csücskét is érintik. Az északi határvidéken a Kárpátok külső vulkanikus öve húzódik, melynek részei: Selmeci-hegység, Madaras, Körmöci-hegység, Jávoros, Korponai-hegység, Osztrovszki-hegység. A vonulatot a pleisztocén korig vulkánosság jellemezte, mára az elsődleges vulkáni formák nagyrészt lepusztultak. Jelentős bányavárosok alakultak a környéken található ásványkincseknek köszönhetően, Selmecbányán alapították a világ első bányászati akadémiaját 1737-ben. Ettől keletre húzódik a Gömör–Szepesi-érchegység, melynek a mai Magyarországon található Aggteleki-karszt is része. A déli vidéken a Kárpátok belső vulkáni öve található, melynek tagjai: Visegrádi-hegység, Börzsöny, Cserhát keleti része, Mátra, Eperjes–Tokaji-hegyvidék. E hegységsorozatba ékelődik be a mészkőből felépülő Bükk. A dél felé lealacsonyodó hegységek a Mátraalja és a Bükkalja révén csatlakoznak az Alföldhöz. Az említett két vulkáni vonulat között tekintélyes méretű,

harmadidőszaki üledékekkel kitöltött medencesor fekszik, melyet a folyók erősen felszabdaltak. Az Ipoly két oldalán terül el a dombvidéki jellegű medenceségi terület, a Nógrádi-medence. Délnyugati része a Balassagyarmati-medence, mely az Ipoly-völgy rárósmúlyadi szűkületéig tart. Több kistájrésze van: Nógrádszentpéteri-dombság, Csábi-dombság, Középső-Ipoly-völgy, Nógrádi-öblözet. Előbbi kettő kistáj részlet határa a Kürtös-patak. A Nógrádi-medence északkeleti része oligocén márgából, homokkőből, valamint palából épül fel. Felszínét az északról, a Gömör–Szepesi-érchegegyéből érkező folyók kavicsstakarói és lösz borítja. Legnagyobb kistája a Losonci-medence, mely tovább osztható a Jelsőci- és a Poltári-dombságra. A Nógrádi-medencétől keleti irányban, a Mátrától északra, a Heves–Borsodi-dombság szomszédságában található a Karancs–Medves-vidék. Legmagasabb pontja a Karancs, azaz a „palóc Olümposz”. A Sajó–Hernád-medence több kisebb medencejellegű táj összefoglaló neve. A területet a negyedidőszakban tektonikus mozgások alakították, ennek következményeként a folyóvölgyek széles síkságokká alakultak. A felső-pleisztocén felszín a folyók munkájának eredményeként tagoltabbá vált, a sík részeket dombvidéki térszínnek választják el egymástól. Kistája a Gömői-medence, mely további kistáj részleteket foglal össze: Osgyáni-dombság, mely az Ipoly és a Sajó vízválasztója, Bakti-dombság, mely a Rima és a Balog völgye között húzódik, Vályi-dombság, mely a Balog és a Turóc völgyét választja el egymástól. A Gömői-medence északi öblözetében, a Turóctól északra fekszik a Licei-dombság, mely a Murány völgy nyílását is magába foglalja. Kistáj a Sajó és a Bódva között elterülő Putnoki-dombság. A Sajó és a Bódva összefolyásánál fekszik a Borsodi-medence. Óidei kristályos kőzetekből épülnek fel a Szendrői-rögök, melyeket északról és keletről a Bódva–Rakaca-völgy határol. A Bódva és a Hernád által közrezárt területet az agyagos, homokos felszínű, széles völgyekkel rendelkező dombvidék, a Cserehát foglalja el. A Szalonnai-hegységtől délre, a Rakaca pataktól északra terül el a Tornai-dombság, mely északi irányban lealacsonyodik a Kanyapta-medencébe. (FARAGÓ 2014, SAJÁT JEGYZET)

Palócföld területe tehát hegyvidéki, dombvidéki és síkvidéki térszíneket egyaránt tartalmaz. A hegyeket folyók szabdalják fel, bőséges a vízellátottság. A Nógrádi-medence patakjainak vizét az Ipoly vezeti le a Duna felé, a keletebbi részek vize a közvetve a Tiszába jut. Éghajlatilag a terület a Magyarországon jellemző kontinentális övbe tartozik, a magasabb területeken a hegyvidéki klíma is közrejátszik. A hegyvidéki és erdős részek jelentős fa- és vadállománnyal rendelkeznek. A gazdálkodást alapvetően meghatározza a domborzat és a vízrajz, a medenceségek jó minőségű talaján mezőgazdasági művelés folyik, a magasabb térszíneken a vad- és erdőgazdálkodás nyújt megélhetési lehetőséget.

3. Kik azok a palócok?

A palóc szó személynévként (Polouc) először 1220 körül szerepel a Várad Regestrumban, a népcsoporttal való kapcsolatra nincs utalás. A név az egyik vélemény szerint orosz, lengyel eredetű, a polovec szó átvétele, melynek jelentése: kun. Anonymus szerint a palócok az Árpád vezér hadaihoz csatlakozó kunok leszármazottai. A kunok a 13. században költöztek tömegesen Magyarországra, a palóc az ez előtt magyar földön élő kunok megnevezésére szolgáló név volt. Rájuk utal valószínűleg a bélapátfalvi kolostor „kunok bélháromkúti apátsága”. Bélapátfalva környéke lehetett a palócok szűkebb szállásterülete a 19. század előtt. A palóc-kun telepek elszigetelten éltek a Mátraerdőben (Északi-középhegység), nem kaptak kedvezményeket, kiváltságokat, így az oklevelekbe, krónikákba nem került róluk bejegyzés. Nyelvi és népi beolvadásuk a magyarságba gyorsan történhetett, minden bizonnyal már a 13. század vége előtt befejeződött. A népcsoportra vonatkozóan először 1656-ban említi meg a nagykőrösi nótárius: „Tíz pár gyöngyházás késeket vettem palóczoktul”. A hazai népkutatás a 19. század elejétől foglalkozik a palócokkal, a palóc terület kiterjesztése is ekkor kezd tágulni. A 19. és 20. században a Bükk-től és a Mátrától északra, valamint az Ipoly völgyében (Ipolyságig) élő magyar parasztságot nevezték palócnak. A helyi parasztság körében az elnevezés gúnyos, pejoratív jelentéstartalommal bírt. (KÓSA-FILEP 1978 [p. 157-158], MAGYAR 2011)

Horvát István nyomozásai szerint a régi szláv, főként orosz és lengyel krónikások polowcze néven említették a magyar seregek előtt szabad csapatokként portyázókat. A szláv alapján történt szövelemzések szerint mezőn lövöldözőt, nyilazót jelent a kifejezés, mely a magyar palázol, ballag igékkel rokonítható. Ez futkosásra, csatangelésre, barangolásra utal. Véleménye szerint a palócok az Árpád vezérrel együtt beköltöző kunok. (<http://osnyelv.hu/czuczor/>)

Pintér Sándor kutatásai nyomán Nógrád vármegyében hetvenhat, Gömör vármegyében huszonkilenc, Heves vármegyében harmincöt, míg Borsod vármegyében tíz község lakossága tekinthető palócnak. Ez a százötven település mintegy százhuszezer palócot jelent. Istvánffy Gyula megemlíti, hogy nem csak katolikus, hanem református palócok is léteznek. (PINTÉR 1880 [p. 11-16])

Tehát a népcsoport eredete máig nem tisztázott pontosan, azt sem lehet tudni biztosan, hogy mikor kerültek a Kárpát-medencébe.

Született olyan elmélet is, mely szerint szláv eredetűek. (www.leventevezet.extra.hu/Fulek.pdf)

Paládi-Kovács Attila szerint is több lehetséges verzió létezik:

1. A palócok a kabarok utódai, a honfoglaló magyarokkal együtt érkeztek és telepedtek meg a Mátra és a Bükk térségében.
2. A palóc nép polovec-kun eredetű, a tatárjárás előtt érkezett.
3. Avar, hun, szkíta maradvány, a honfoglalás előtt települtek meg.

(<http://palocprovence.blogspot.hu/2009/09/kik-is-azok-palocok.html>)

A palócok magyar eredetére utal, hogy a nyelv ősi magyar szavakat, máshol már kihalt formákat őriz. Szeder Fábián szerint egyértelmű, hogy a palócság a magyarsággal egyeredetű. Állításának bizonyítékát a nyelvben látta. Nem lehet, hogy egy nép nyelve teljes egészében eltűnjön, a palócok a magyar nyelvet beszélik. Horváth István egyetért Szeder Fábiánnal, szerinte is ősmagyar eredetűek a palócok. Bél Mátyás és Beke Márton úgy vélekedett, hogy a palóc szó gúnyos jelentéstartalommal bír. Révai Miklós szerint a palóc dialektus a régi nyelv emlékeit tisztán őrzi. Hunfalvy Pál 1876-ban megjelent munkájában a kunokkal azonosnak tekinti a népcsoportot, melynek egyik ágát a palócok, a másikat az Alföldön élő kunok jelentik. A palócokat a nyelvjárásuk különbözteti meg a magyarság többi részétől. (MALONYAY 1922 [p. 12-16])

A palócokhoz sorolható kisebb népcsoport még a barkó is, ám a legelterjedtebb nézet szerint külön néprajzi csoportként tartják őket számon, más vélemények szerint azonban a palócság egy ágáról van szó. A Barkóság, mint táj a Palócföld része, Nógrád, Heves, Gömör és Borsod megyék találkozásánál fekszik a Bükk hegység északnyugati előterében, mintegy ötven falu és Ózd népességét öleli fel. A barkók neve ismeretlen eredetű. A gúnynév először 1833-ban jelenik meg, ennek eredetére is több elmélet született. Egyesek szerint a szakállukról kapták nevüket, mások szerint Barco osztrák tábornok nevéből származik az elnevezés, aki lovasezredét a környéken táboroztatta. Szintén lehetséges, hogy a Bertalan és Bertók keresztnevekből született meg a nevük. (MAGYAR 2011 [p. 46-50])

A Hont környéki, az Ipoly mentén élő palócságot szokás huntyiaknak is nevezni. Ez a csoport egyes vélemények szerint elkülönül a palócoktól. Magyar Zoltán ennek okát a természetföldrajzban találta meg. A terület jellegét alapvetően az Ipoly közelsége határozza meg. Az Ipoly mente átmenetet képez a központi katolikus palóc tömb és a tőle nyugatra élő, zömmel református Garam-mellék között. A földrajzi helyzetnek köszönhetően itt a szlovákok hatása érezhető, mely az építészetben és a folklórban kimutatható. (MAGYAR 2011 [p. 28-31])

Szintén a palócokhoz sorolható még a matyó népcsoport is, mely az Alföld felé lealacsonyodó Borsodi-Mezőség három településén él. Mezőkövesd, Szentistván és Tard együttesen alkotják Matyóföld területét.

A palócok sokáig megőrizték az ősi társadalmi szerkezetüket. A családokra jellemző volt, hogy az egyazon vezetéknevet viselők úgynevezett hadakat alkottak. Az azonos hadba tartozók igyekeztek összefogni, egymást segíteni. A család feje a gazda, általában a legöregebb családtag, aki mindenféle gazdasági kérdésben dönt, rendelkezik a ház vagyonáról. A gazda felesége a gazdasszony, aki felel a háztartásért és az élelemért. A gazda, ha már öregsége révén nem tudta ellátni teendőit, gyermekei közül egyre bízta a „tiszttségét”, ha nem volt gyermeke, akkor pedig a rokonság férfitagjai döntöttek az új gazda kilétéről. Egy három-négy generációs család olykor negyven vagy akár még több tagból is állhatott. (PINTÉR 1995 [p. 19-22])

A hagyományos építkezésre jellemző, hogy a lakhelyüket igyekeztek folyóvízhez közel építeni. A nád- vagy cseréptetővel fedett vályogból épült egyszintes ház általában egyenes vonalban épült, mely több részből állt: lakórész, pitvar, kamra („komra”). A pitvar a gazdasági szerszámok tárolási helyéül szolgált, a kamra az éléstár és a nők közös hálóterme. A ház központi helyszíne a kemence és környéke, mely a sütési lehetőséget, valamint télen a meleget biztosította. A ház belsejében a mestergerendának is kitüntetett szerep jutott, ez volt család vagyonának a tárolóhelye. (PINTÉR 1995 [p. 16-18])

A palócok legtöbbször erősen hívő, katolikus vallású, de előfordulnak református csoportok is. Jellemző sajátosság a búcsújárás, Palócföld területén több kiemelt jelentőségű búcsújáró hely alakult ki. Ezek közül a legismertebbek: Mátraverebély-Szentkút, Fallóskút, Hasznos. „Csodatévő” források több helyütt fakadnak, például a fallóskúti Szent-kút. A népi vallásosság kiterjedt a lakóépületekre és egyéb építményekre is, megépülésükkor a pap megszentelte. (Wikipédia)

A palócság leismertebb megkülönböztető jegye a beszédforma, a sajátos nyelvjárás. Nyelvészek szerint az ősi magyar beszédstílusból a palóc nyelvjárás őrizte meg a legtöbbet. A palóc nyelv kétféle 'a', négyféle 'e' hangot különböztet meg. Bizonyos esetekben a megigekötő 'g' hangja hasonul az ige első mássalhangzójához. Az 'az' névelő helyett gyakran az 'a' névelő szerepel (pl. a ablakban). Egyedüli nyelvjárásként a 'j' hangnak kétféle kiejtését ismeri: 'j' és 'ly'. Az 'l', 'r', 't' és 'j' hang gyakran nem is kerül kiejtésre, beolvad, vagy elnyelődik. A -val, -vel rag általában nem hasonul az előtte lévő mássalhangzóhoz (pl. asszonyval). A palóc a -t végű igék múlt idejű alakját is őrzi (pl. megsütte a kenyeret). A mássalhangzók kihagyása, elnyelése, beolvasztása, lágyulása leggyakrabban igeragozásnál

fordul elő. A palóc nyelvjárás három típusra osztható: nyugati, középső és délkeleti. Ennek a sajátos nyelvnek a használatára születni kell, nem lehet egyszerűen elsajátítani. (PINTÉR 1995 [p. 29-34], Wikipédia)

A férfiak ruházatára jellemző, hogy minden ruhadarab a kétkezi munkához van kialakítva úgy, hogy kényelmes legyen és az erő kifejtését ne akadályozza: ing, gatyá, kalap, térdig érő csizma. Az ünnepi ruházat annyiban különbözött, hogy tisztát vettek fel. Az időjárási viszonyoktól függően ezekhez társulhatott még nadrág, szűr és bunda. Az asszonyok munkaruházata hasonlóan egyszerű: főkötő, ing, kendő, szoknya, lábbeli. A menyecskék ruházata eltért az asszonyokétól: csipkés főkötő, hímzett kendő, vastag vászon ing, szoknya, csizma. A menyecskék munkaruházata nem sokban különbözik az ünnepi viselettől, ennek oka, hogy a párválasztás is a mezőn, munka közben történik. Ékszer ritkán viselnek, pántlika és gyűrű fordul elő leggyakrabban. (PINTÉR 1995 [p. 73-76])

1. kép: Palóc asszonyok Hollókőben

Palócföld területének és népének áttekintése után a térképezettség vizsgálata következik. A topográfiai térképekkel kezdem, majd következnek a megye- és településtérképek, végül az egyéb kategóriának elnevezett tematikus térképek. Mindezek után a kisebb méretarányú térképekre térek át, melyeken a Palócföld név megjelenését követem nyomon.

4. Topográfiai térképek

4.1. Katonai topográfiai térképek

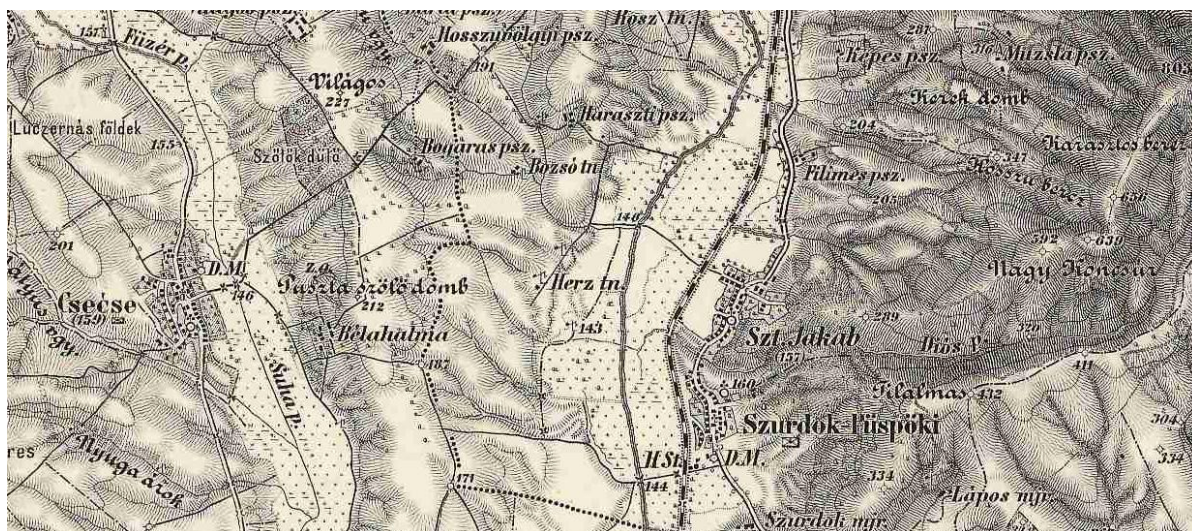
Magyarország első részletes topográfiai feltérképezése a 18. század második felében, Mária Terézia uralkodása alatt kezdődött, majd II. József idején fejeződött be. Ez volt az első katonai felmérés, mely 1763-tól 1787-ig tartott. A térképezést a katonaság végezte, mivel elsősorban hadászati okokból volt szükség a térképekre. Később az elsőt követte a második (1806-1869) és a harmadik (1869-1887) katonai felmérés. A topográfiai térképezést Bécsből irányították, mivel a Magyar Királyság a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia részét képezte. Mivel szakdolgozatomban csak az 1880 után készült térképekkel foglalkozom, így a harmadik katonai felméréssel kezdem a térképezettség vizsgálatát.

A harmadik katonai felmérést szokás Ferenc József-féle felmérésnek is nevezni, mert az ő uralkodása alatt ment végbe. A felmérést az 1839-ben alakult Bécsi Katonai Földrajzi Intézet végezte. A terepi munka 1:25 000 méretarányban zajlott, ebből vezették le az 1:75 000 és az 1:200 000 méretarányú térképeket. Az 1:200 000 méretarányú térképet foktérképnek is nevezték az ábrázolt terület kiterjedése miatt. Minden szelvény külön síkban helyezkedik el, ennek oka, hogy a Bessel-ellipszoidra vonatkoztatott poliéder-vetületet használtak. A domborzatábrázolást kezdetben Lehmann-féle csíkozással, később ezt szintvonalakkal kiegészítve valósították meg. A térképszelvényeken nem alkalmaztak sok szint, a feliratok magyar nyelvűek, de német szöveg is előfordul, sok a rövidítés. (*SAJÁT JEGYZET*)

A harmadik katonai felmérés térképszelvényei a Hadtörténeti Intézet és Múzeum térképtárában megtalálhatók.

2. térkép: Harmadik katonai felmérés 4763/3 szelvénye – Szécsény és környéke (1:25 000)

3. térkép: Harmadik katonai felmérés 4863 szelvénye – részlet (1:75 000)

4. térkép: Harmadik katonai felmérés 38°48' szelvénye – Miskolc (1:200 000)

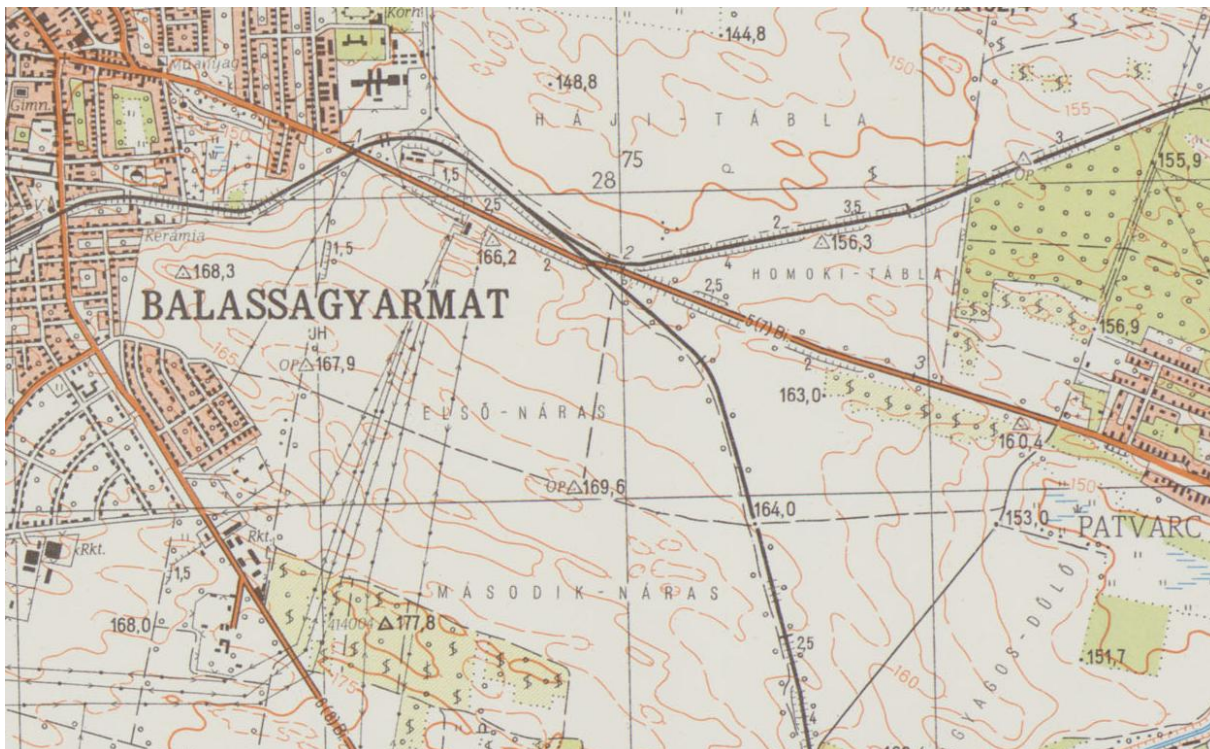
Az első világháborút vesztes oldalon záró Osztrák–Magyar Monarchia szétesett, így az addig annak részeként működő Magyarország is jelentős területi veszteségeket szenvedett. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés Palócföld területét kettévágta egy új országhatárral.

Ez a csapás a háború utáni térképezésen is látszik. Ekkortól kezdődik az önálló magyar katonai térképezés. A topográfiai térképezésben jelentős átalakulás zajlott le. Az új vetületi rendszer a sztereografikus vetület lett, melynek kezdőpontja a gellérthegyi alappont a trianoni országterületre. Az újonnan kiadott térképszelvényeken megtalálható mind a Ferrótól, mind a Greenwinctől kezdődő koordinátahálózat. A dolgozatomban feltüntetett első világháború utáni térképen a határon túl csak közvetlenül az országhatár menti területeket ábrázolták, a távolabbi részek fehéren maradtak.

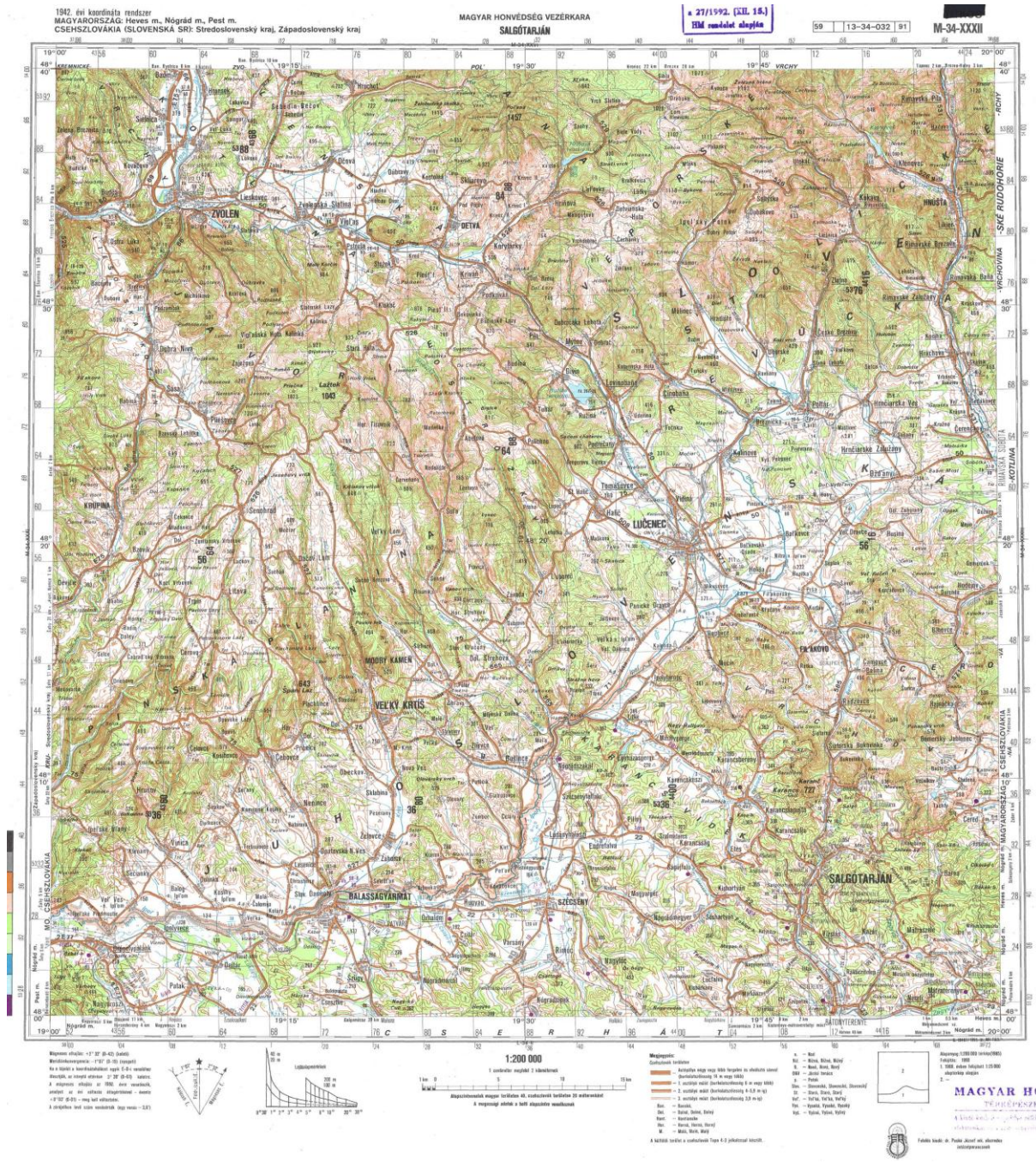

5. térkép: Felújított 4763/3 térképszelvény – Szécsény (1:25 000)

A szintén vesztesen megvívott második világháborút követően Magyarország a szovjet érdekszférába került, ennek hatására új térképrendszert kellett létrehozni. A háborút követően újjászerveződött a korábban megalakult Honvéd Térképészeti Intézet. 1950-ben elkezdődött az ország 1:25 000 méretarányú térképeinek helyesbítése. A térképek új jelkulccsal, a Bessel-ellipszoidon alapuló Gauss–Krüger vetületi rendszerben készültek el 1952-re. Ezzel párhuzamosan 1:50 000 és 1:100 000 méretarányú térképezés is folyt. A pontosság nem volt minden igényt kielégítő, 1953-ban újabb felmérés indult. Az új alapfelület a Szovjetunióban használt Kraszovszkij-ellipszoid lett. Alapszintváltás is történt, áttértek az addig használt adriai-ról a balti alapszintre. Az elkészülő térképszelvények 1:10 000, 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000 és 1:200 000 méretarányúak. (SAJÁT JEGYZET)

6. térkép: Gauss–Krüger M-34-135-D-c szelvény – részlet (1:25 000)

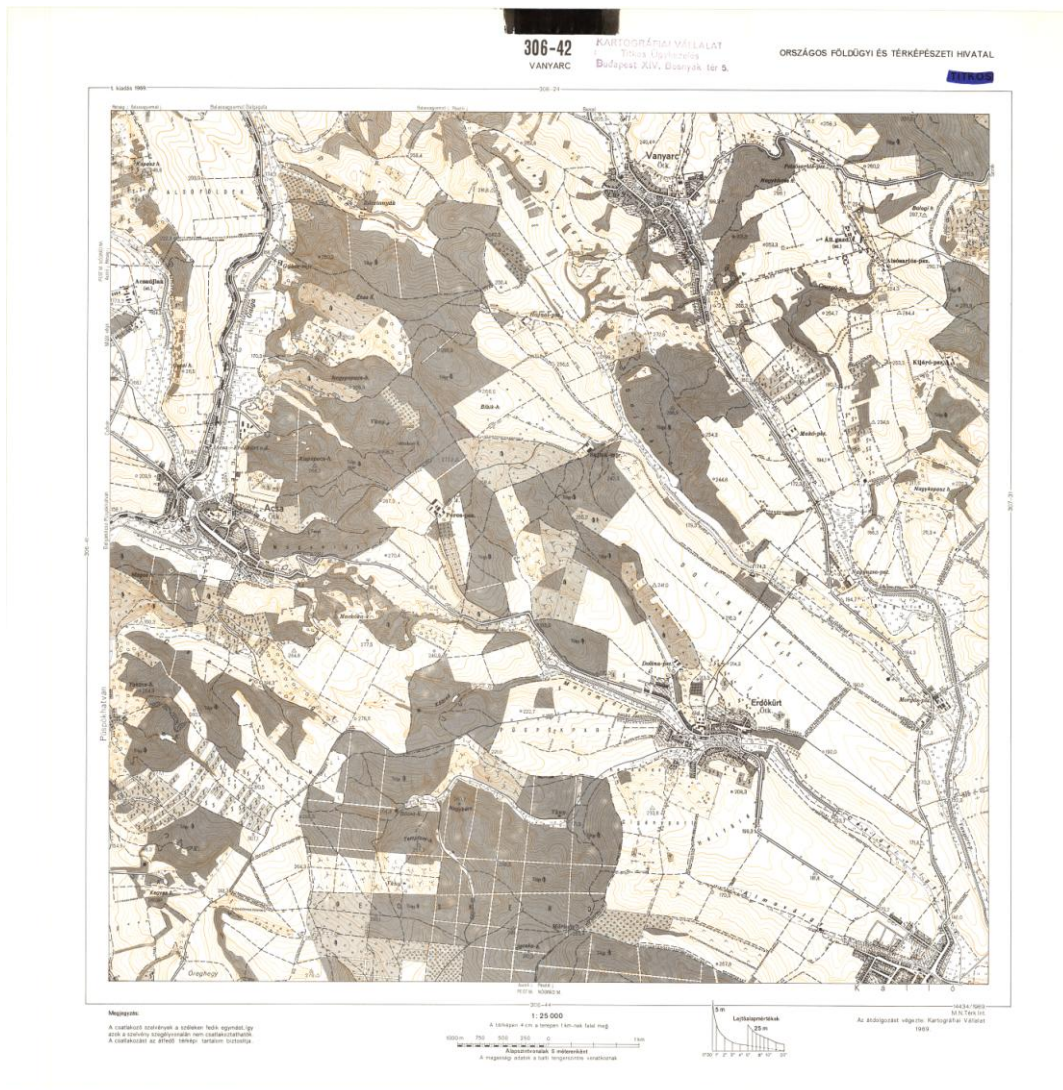

7. térkép: Gauss–Krüger M-34-XXXII szelvény – Salgótarján (1:200 000)

A felmérések folytatódtak, 1964 és 1967 között 1:50 000 méretarányú felmérés zajlott, melynek célja a térképek naprakésszé tétele volt, átalakították a jelkulcsot. 1968 és 1985 között 1:25 000 méretarányú felmérés történt, mely tartalmi felújítást jelentett. Ehhez felhasználták a polgári topográfiai térképeket is. 1984 és 1997 között is zajlott 1:25 000 méretarányú felmérés. A Gauss–Krüger katonai térképek 2004-ig voltak érvényben a magyar térképészetben, azóta már csak a NATO által előírt UTM-rendszerű katonai térképek készülnek. (SAJÁT JEGYZET)

4.2. Polgári topográfiai térképek

Az 1950-es években felmerült az igény egy olyan állami alaptérképre, amely nem katonai, hanem polgári célokra használható. Így jött létre az új, népgazdasági célokat szolgáló térképrendszer. Ennek megalkotása Magyarországon új feladat volt, mivel korábban nem léteztek ilyen jellegű térképek. A térképek létrehozásához korábban készült kataszteri térképeket használtak fel. A térképrendszer kezdetekben igazodott a többi szocialista országban használatos rendszerhez. Az új térképek Gauss–Krüger vetületi rendszerben készültek, új, egységes jelkulcsot is kialakítottak. 1965-ben váltás történt, áttértek a sztereografikus vetületre, valamint a hazai szelvényezésre. A felmérés 1952 és 1980 között zajlott. A szelvények 1:10 000, 1:25 000 és 1:100 000 méretarányban készültek. (SAJÁT JEGYZET)

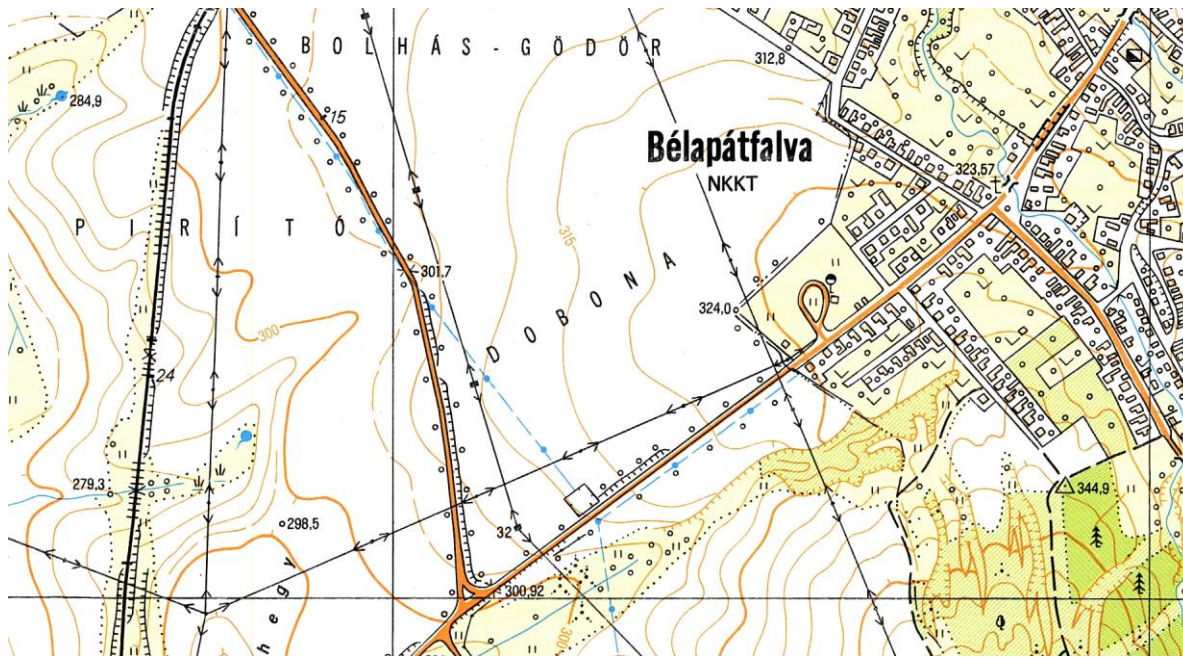
8. térkép: Népgazdasági célú polgári topográfiai 306-42 térképszelvény – Vanyarc (1:25 000)

1969-ben kormányrendelet született arról, hogy hozzanak létre egy új egységes országos térképrendszert (EOTR). Egysége abban rejlik, hogy a polgári térképeket összefogja, azaz a kataszteri és topográfiai térképeket egyazon vetületben (EOV – Egységes Országos Vetület, ferdetengelyű szögtartó hengervetület), egységes jelkulccsal készítették, szelvényezése egymásra épül. A szelvényezés rendszere könnyen elsajátítható. Alapja, hogy az 1:100 000 méretarányú szelvények az ország területét tíz sorban és 11 oszlopban fedik. E szelvényeket két vagy három számjeggyel azonosítjuk, melynek első része a sor, a második része az oszlop azonosítója. Az 1:100 000 méretarányú szelvényekből kiindulva eljuthatunk az egyre nagyobb méretarányú szelvényekhez. Az 1:100 000 méretarányú szelvény negyedelésével négy 1:50 000, ennek továbbnegyedelésével négy 1:25 000 méretarányú szelvényt kapunk. Ezt négy 1:10 000 méretarányú szelvény fedi. A negyedelésekkel a térképszelvények azonosítója mindig öröklí az előző szelvény számát, majd egy további számjeggyel egészül ki annak megfelelően, hogy hányadik negyedről van szó. Az 1:10 000 méretarányú szelvények további szétदारabolásával már kataszteri térképekhez jutunk, ezek 1:4 000, 1:2 000 és 1:1 000 méretarányúak. A kataszteri térképek szelvényezése az előzőekhez hasonlóan működik. Alapfelületként az IUGG-67 ellipszoidot választották, a magasságok a balti alapszinthez viszonyulnak. A vetületi kezdőpont a gellérthegyi pont, mely 200 km-rel délre és 650 km-rel nyugatra eltolva adja meg a kiinduló pontot. Ennek hatása, hogy az ország területén nincsenek negatív koordináták. A derékszögű koordinátarendszer biztosítja a szelvények hézagmentes fedését. Az Egységes Országos Térképrendszer a mai napig érvényben lévő polgári állami topográfiai térképrendszer. (SAJÁT JEGYZET)

Fontosabb jelek :

 115,2 Háromszögelési pont és a pont abszolút magassága	 Gyár, üzem
 Sokszögpont	 Transzformátor
 Szintezési főalappont	 Temető
 Szintezési alappont	 Emlékmű, szobor
 Földszintes és egyemeletes épület	 Meteorológiai állomás
 Két-, három- és négyemeletes épület	 Működő akna bejárata
 Öt-, hat- és héteemeletes épület	 Benzintöltő állomás
 Nyolcemeletes és annál magasabb épület	 Gázvezeték
 Középület	 Villanyvezeték
 Kiemelkedő toronyszerű építmény	 Televízió- és rádióantenna
 Rom	 Távíró- és távbeszélő-vezeték

2. kép: EOTR 1:10 000 méretarányú térképen lévő jelkulcs kivonat – részlet

9. térkép: EOTR 87-411 térképszelvény – Bélapátfalva – részlet (1:10 000)

A topográfiai térképek alapvető célja, hogy a terepen való tájékozódást segítsék. Ennek megfelelően részletesen ábrázolásra kerültek a felszínen található objektumok.

A katonai felmérések térképszelvényei egész Palócföld területére kiterjednek, így részletes információkhoz juthatunk a korabeli terepi viszonyokról. Az első világháború területi veszteségeinek következtében az ezután készült térképek többnyire már a csonka országterületről készültek, így Palócföld határon túli részéről kevesebb a térképi információ. A második világháború idején megnövekedett Magyarország területe, így néhány évig ismét nagyobb területről készültek térképek. A későbbi Gauss–Krüger rendszerű térképek a keleti blokkban előírt egységes rendszer miatt az országhatáron túli területeket is szemléltették. Az EOTR viszont kizárólag az államhatár innenső részét ábrázolja.

5. Megyetérképek

Magyarország közigazgatásának mintegy ezeréves múltja visszatekintő egységei a vármegyék. A megyetérképek igazgatási térképek, az állam belső határai által lehatárolt közigazgatási egységeket ábrázolják. Kutatásom során a központi palóc terület megyéinek térképét igyekeztem felkeresni, így Nógrád, Heves, Borsod és Gömör megyék térképeire fektettem nagyobb hangsúlyt. A megyék területi változásait, a térképkészítés fejlődését a különböző korokból származó térképek alapján végig lehet követni a mai állapotig. Időrendben haladva mutatok be néhány felkutatott térképet.

Heves vármegye közigazgatási és földmívelési térképe 1902-ben készült 1:144 000 méretarányban. Kétféle mértékléc található rajta, a méter beosztású és a korábban használt bécsi rendszerű. A megyeszékhely Eger nagyított, 1:36 000 méretarányú térképe a bal alsó sarokban jelenik meg. A címnek megfelelően a művelési ágak szerint színezték a térképet, a települések alaprajzban vannak. A járáshatárokat is feltüntették, ehhez kapcsolódóan van egy táblázat is a térképhez mellékelve, melyben a járások területei négyzetkilométerben és kataszteri holdakban kifejezve, valamint a lakosság szám szerepelnek. A megyehatáron kívül a határ menti településeket feltüntetik, de ott már a növényzeti fedettséget színezés nélkül. Hasonló megyetérkép készült Hont vármegyéről 1912-ben

10. térkép: Heves vármegye közigazgatási és földmívelési térképe – részlet

Nógrád vármegye falitérképét Nógrádi Pál tervezte és rajzolta 1906-ban a megyei tanítóegyesület megbízásából. 1:75 000 méretarányban Nógrád vármegye teljes területét ábrázolja. Megtalálhatók rajta a megye települései és közlekedési útvonalai, a vízrajz is részletes. A domborzati viszonyokat az árnyékolás kiválóan szemlélteti. A járásokat piros határvonal választja el egymástól. A megyén kívüli területeken csak a szomszédos vármegyék

nevei, valamint közvetlenül a megyehatár mellett lévő települések kerültek feltüntetésre. A térkép szélein táblázatok találunk, melyekben járasonként összegyűjtve találjuk a településeken élő lakosság számát, nemzetiségi összetételét, a településeken lévő közigazgatási hivatalokat, a területet.

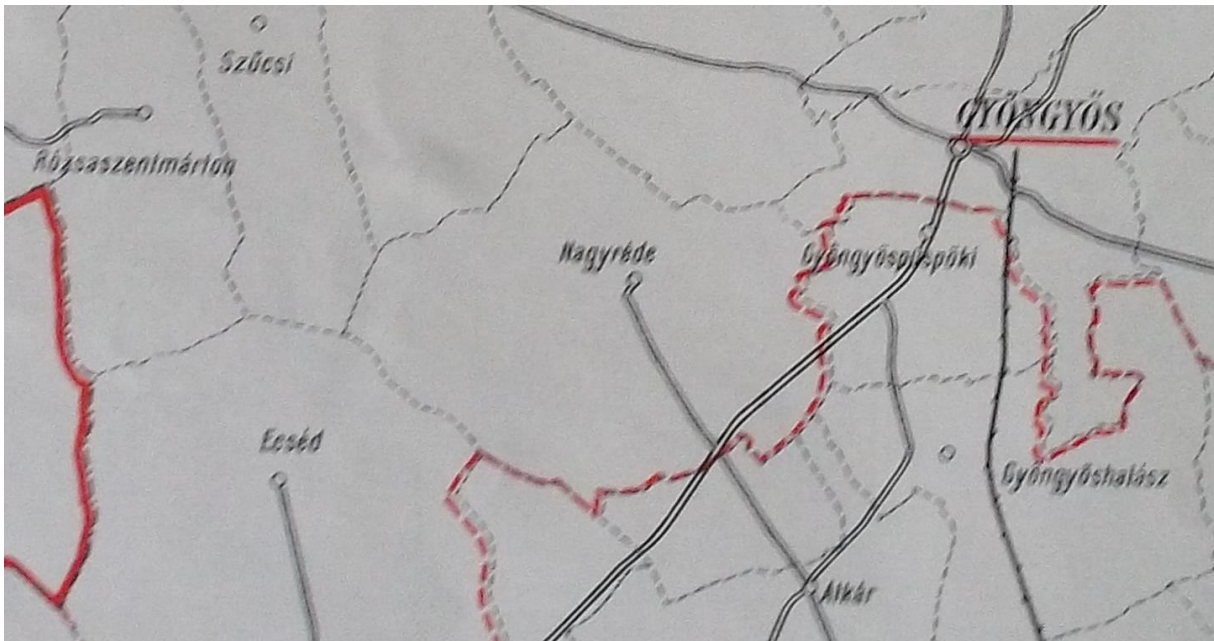
11. térkép: Nógrád vármegye falitérképe – részlet (1906)

1903 és 1909 között készült topográfiai megyetérképeket az Országos Széchényi Könyvtár térképtárának kéziratos gyűjteményében találtam 1:144 000 méretarányban Bars, Nógrád, Heves és Borsod vármegyékről. A térképeken a közigazgatási határokat jelölték, a növényzeti fedettséget művelési áganként színezték, a települések alaprajzban szerepelnek, a domborzat magassági adatokkal együtt van jelen, így biztosítva a mérhetőséget.

12. térkép: Bars megye kéziratos térképe – részlet

Az 1910-es éve elején több megyéről készült földadókataszteri térkép. Az ilyen jellegű térképekre a birtokviszonyok és az adózás szempontjából volt szükség. A térképek méretaránya 1: 144 000. Két színt használtak: a feketét és a pirosat. Pirossal a becslőjárások és az osztályozási vidékek határa, feketével az össze többi objektum szerepel. A becslőjárások központjait piros aláhúzás jelzi.

13. térkép: Heves vármegye földadókataszteri beosztásának átnézeti vázlatát – részlet

Már az első világháború után készült a Czakó István által tervezett, a Magyar Földrajzi Intézet Rt. által kiadott 1:150 000 méretarányú *Heves vármegye közigazgatási térképe*. A trianoni határváltozások Heves vármegye területét nem érintették. A térkép 1927-ben jelent meg. A járások különböző színekkel szerepelnek, ez esztétikailag pozitívan hat a térképolvasóra. A települések lakosság számuknak megfelelően kategorizálva vannak. A domborzatot árnyékolás szemlélteti.

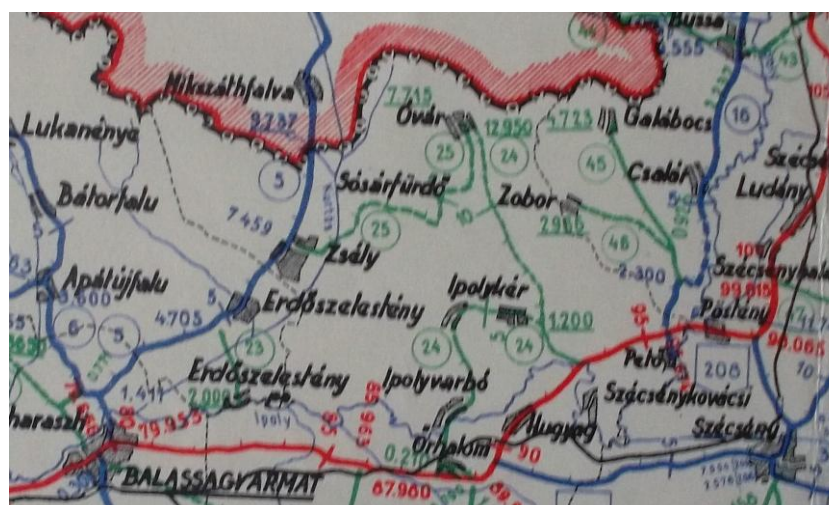
14. térkép: Heves vármegye közigazgatási térképe – részlet

Nógrád vármegye iskolai és közigazgatási fal térképe 1:100 000 méretarányban készült Budapesten, Tallián Ferenc tervezésében 1932-ben. Színvilága az előző, Heves megyét ábrázoló térképhez hasonlít. A megyét kettévágja egy vastag piros vonal, a trianoni határ, de ettől függetlenül az egész vármegye területe szerepel a térképen. A trianoni döntésre utal a térkép mellett szereplő táblázat, mely a járások Trianon előtti illetve utáni adatait hasonlítja össze. Ehhez a térképhez színeiben nagyon hasonló térkép készült 1934-ben Borsod, Gömör és Kishont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyékről 1:200 000 méretarányban.

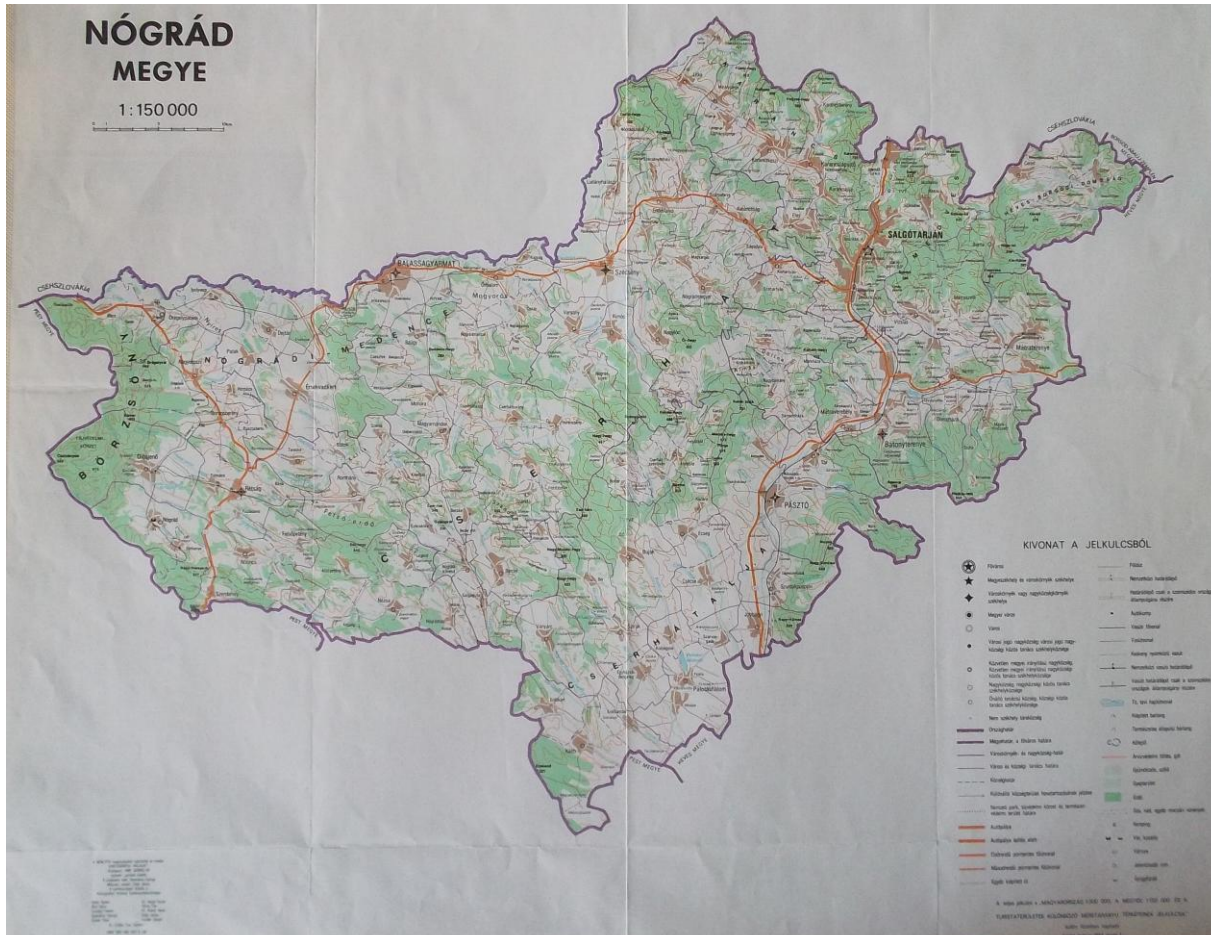
15. térkép: Nógrád vármegye iskolai és közigazgatási fal térképe – részlet

A *Nógrád vármegye közúti térképe* című térképen az 1940-es állapotokat lehet megtekinteni. Nógrád vármegye területe ekkoriban az 1938-as első bécsi döntés értelmében visszacsatolt országrészt is tartalmazza.

16. térkép: Nógrád vármegye közúti térképe – részlet

A Kartográfiai Vállalat az 1970-es évektől megyetérkép sorozatot adott ki 1:150 000 méretarányban. Ezeknek a térképeknek egységes jelkulcsa van, így az összes megye hasonlóan jelenik meg. Példaként Nógrád megye 1985-ös kiadású térképét tüntetem fel.

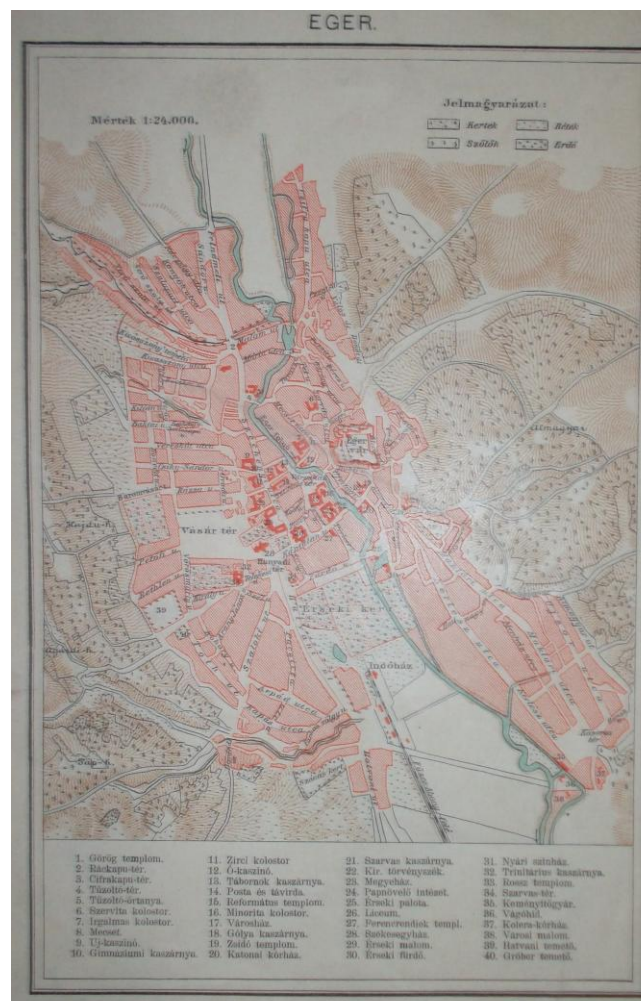
17. térkép: Nógrád megye (1985)

Összefoglalva a megyetérképek elsősorban közigazgatással kapcsolatos információt nyújtanak a térképolvasó számára, de rendelkezhetnek különböző tematikákkal is, mint például az idegenforgalmi látványosságok, földművelési ágak. Palócföld közigazgatásának változásai szépen nyomon követhető a különböző időkből származó térképek alapján.

6. Településtérképek

A településtérképeket vizsgálva a különböző időkből származó térképek között nagy különbségeket lehet felfedezni. Sokat változott a térképkészítés módja, a települések szerkezete, a beépített terület nagysága és jellege. A közlekedési hálózat rengeteget fejlődött az évek során.

A vizsgált térképek közül a legidősebbet említem meg először, mely egy 1893-ban készített Eger várostérkép. Az 1:24 000 méretarányú térkép Budapesten készült a Pallas Nagy Lexikona Eger szócikkének mellékleteként. Kevés színt használtak a készítők, a jelmagyarázat is igen szegényes, mindössze a növényzeti fedettség négy elemét definiálták. A térkép a domborzatot lejtőcsíkozásos módszerrel szemlélteti, magassági adatok viszont nincsenek, így csak becsülni lehet a tengerszint feletti magasságot. A belterület egységes kitöltésű, a fontosabb épületek ki vannak emelve, a térkép alatti területen feloldva a számkódokat.

18. térkép: Eger várostérképe (1893)

A korban következő településtérkép egy 1927-es megjelenésű, a gyöngyösi Mérnöki Hivatal és a Mátra Egylet közreműködésével Vigyázó János által tervezett 1:10 000 méretarányú Gyöngyöst ábrázoló várostérkép. A térkép színvilága hasonlít az előzőleg tárgyalt Eger térképéhez. Elrendezése is hasonló, az alsó részén a számmal jelölt fontosabb épületek ki vannak emelve. Abban viszont különbözik az előzőtől, hogy utcanevek szerepeljen rajta, méghozzá úgy, hogy visszakereshető belőle a térképen a sorok és oszlopok azonosításával az utca elhelyezkedése.

19. térkép: Gyöngyös (1927)

A leginkább egy topográfiai térképre hasonlító – Karczos Béla által rajzolt – *Parádfürdő és környéke* című térkép 1943-ban készült, Parádfürdő igazgatósága adta ki. Az 1:5 000 méretarány lehetővé teszi az igen részletes ábrázolásmódot. A térkép érdekessége, hogy a megszokott északi irány helyett nyugatra van tájolva. A térképen bemutatott terület furcsa alakjának a birtokhatárok húzódása az oka. Turistatérképként is funkcionálhat, mert az erdő úthálózata részletesen megjelenik. A jelmagyarázat mellett turistaútvonalak futását illetve azt láthatjuk, hogy mennyi idő alatt járhatók meg az egyes útszakaszok.

20. térkép: Parádfürdő és környéke (1943)

A matyó fővárosról, Mezőkövesdről is kerestem térképeket, ezek közül egy, a Topográf Térképészeti Kft. által 1998-ban kiadott, 1:18 000 méretarányú várostérképet tettem bele a dolgozatomba példaként. A sűrű, szabálytalan utcahálózattal rendelkező belváros nagytíva, 1:12 500 méretarányban is látható. A település szerkezetét vizsgálva kiderül, hogy a belső városrész őrzi a hagyományos településszerkezetet, míg a külső városrészek már szabályosságot mutatnak, ami az újkori fejlődésre enged következtetni.

21. térkép: Mezőkövesd várostérképe (1998)

7. Egyéb térképek

Ebbe a fejezetbe azok a térképek illetve tervrajzok kerültek, amelyek az előzőektől eltérő tematikával rendelkeznek.

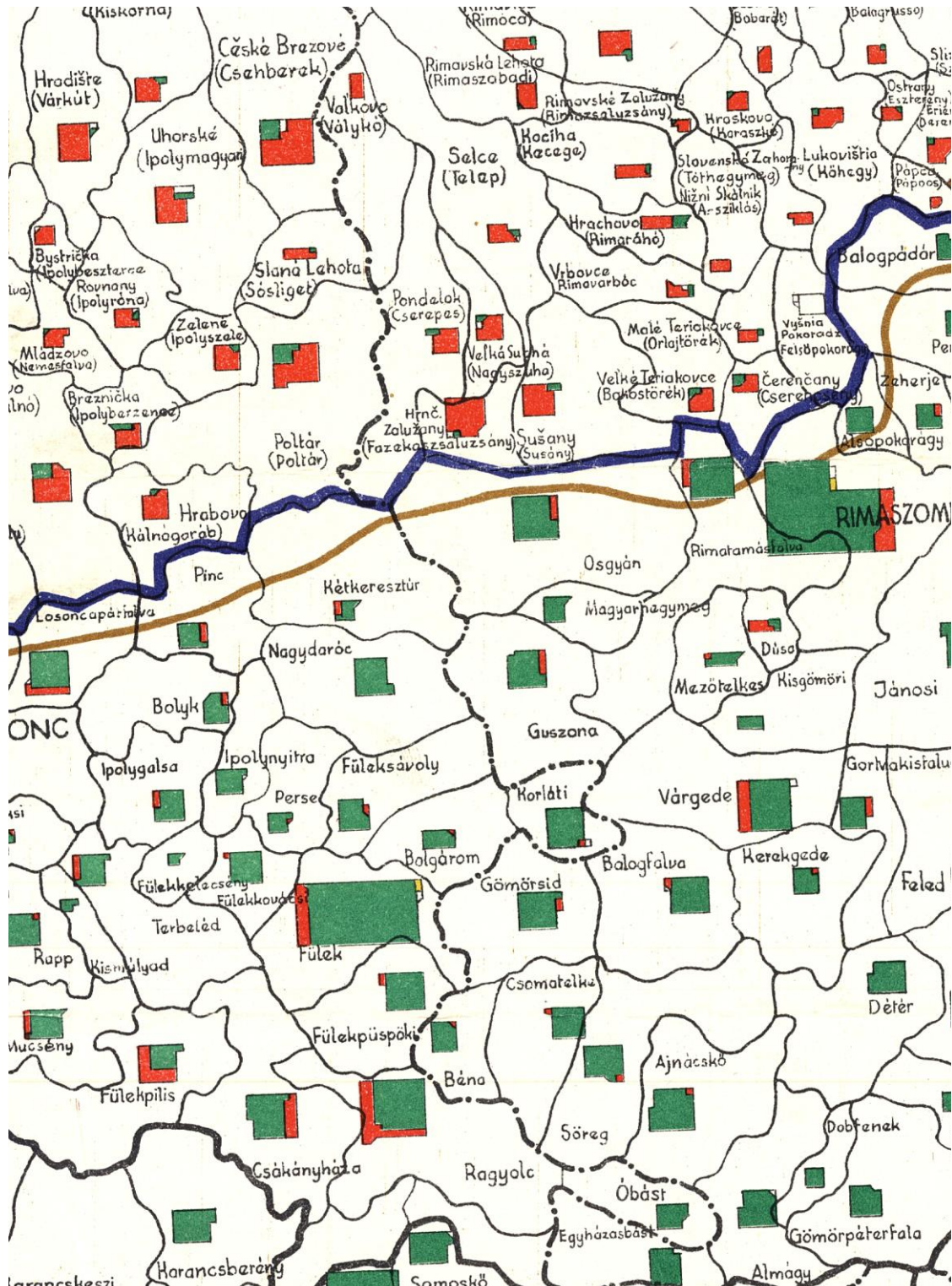
A Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék térképtárában kutatva felleltem egy 1960-ban készült különleges témájú Heves megyét ábrázoló térképet (a címe szerint vázrajz), melyen az akác- és fűzerdőket tüntették fel. Szerepelnek rajta a járások határai. A megye közigazgatási határán kívül nem ábrázoltak semmit. A településeken és a fontosabb utakon kívül megtalálható rajta a vasút. Az erdő zöld színnel jelenik meg, annak fajtáját a kitöltő mintázat adja, a ferde csíkozású az akác, a függőleges a fűz, a pontozott pedig egyéb erdő.

22. térkép: Vázrajz Heves megye területén lévő akác és fűz erdőkről – részlet (1960)

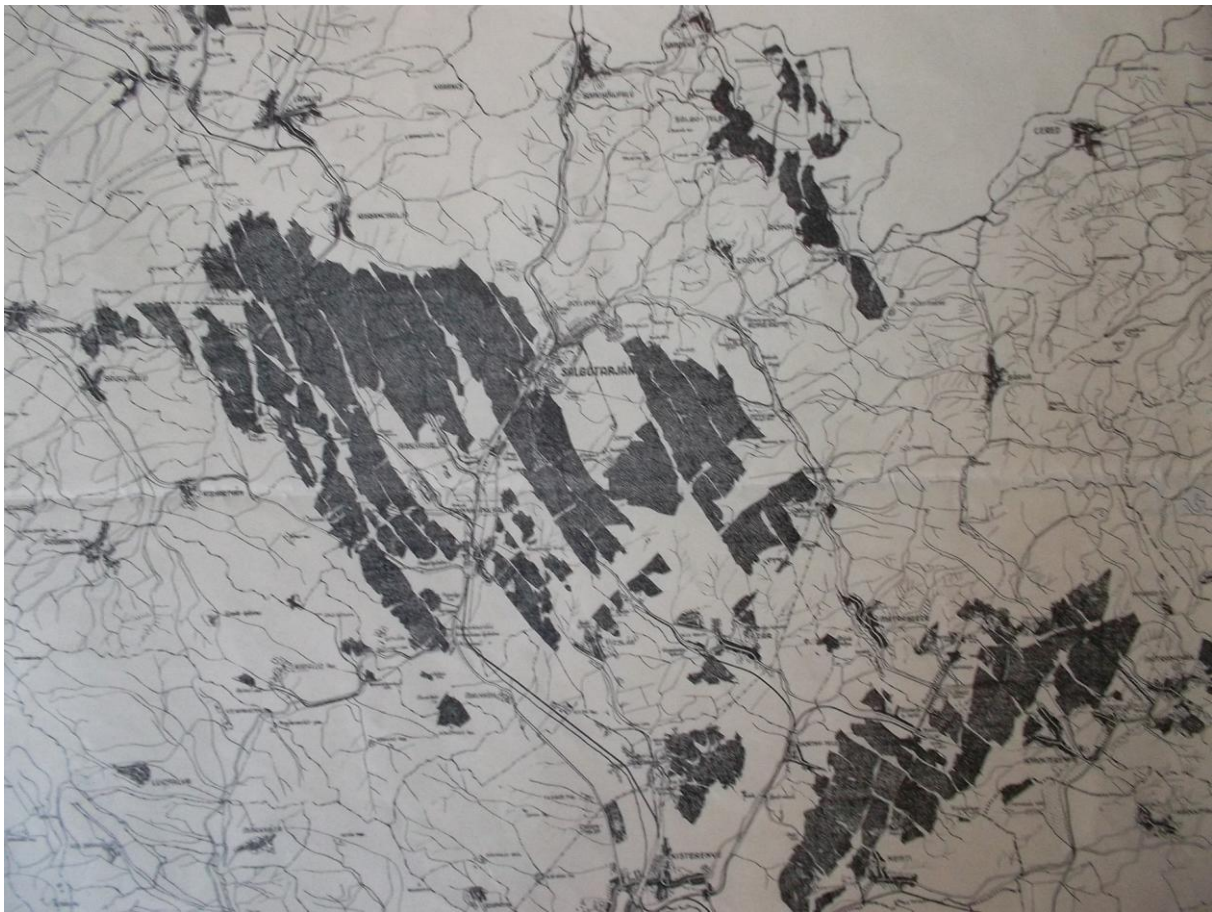
Ugyancsak a Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék térképtárában keresgélve találtam egy 1942-es francia nyelvű, budapesti kiadású nemzetiségi térképet, mely a magyar-szlovák határterületet ábrázolja 1:200 000 méretarányban. Francia nyelvű a cím, a rövid leírás és a jelmagyarázat. A térképen vastag barna vonal jelzi az 1938. évi első bécsi döntés által kijelölt országhatárt, ezt igazítja ki a vastag kék vonal, amely az 1939-ben, határbizottság jelölt ki a községhatároknak megfelelően. A vastag fekete vonal a trianoni országhatárt jelöli. A pontokkal szaggatott fekete vonal a megyehatár. Minden településhez tartozik egy sokszög, mely a lakosságot fejezi ki nemzetiségekre bontva. A zöld szín a magyar, a piros a szlovák, a sárga a német, a lila a rutén, a barna a cseh etnikumot jelenti, a fehér szín az egyéb kategória.

Mérési lehetőséget is biztosít a térkép, a poligonok méretéből 1 mm² terület 25 főnek felel meg. Az 1938–39-ben meghúzott határ szlovák oldalán lévő települések neve két nyelven szerepel, a magyar oldalon fekvők neve kizárólag magyarul van megírva.

23. térkép: Nemzetiségi térkép – részlet (1942)

Az Országos Széchényi Könyvtár térképtárában találtam egy érdekes tematikájú térképet, mely *A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Nógrádmegyei bányaműveinek átnézeti térképe* címet viseli. A térkép 1944-ben készült 1:100 000 méretarányban, a salgótarjáni szénmedence kőszéntelepeit jelennek meg rajta. Valószínű, hogy eredetileg színes kiadásról van szó, mert a jelmagyarázatnál színmagyarázat is szerepel, viszont én egy fekete-fehér verziót találtam meg, amin sajnos eléggé összefolynak a különböző mintázatúnak rajzolt kőszénmezők területei.

24. térkép: Nógrád megyei szénbányák – részlet (1944)

A Pétervására és Salgótarján közti terület földtani térképe címmel rendelkező térkép egy 1937–38-ban készült 1:25 000 méretarányú – mint ahogyan neve is mutatja – geológiai térkép. A Magyar Királyi Földtani Intézet gondozásában Szentés Ferenc készítette Vecsey György közreműködésével. Az alapja egy fekete-fehér topográfiai térkép, melyre színessel felülnyomva került rá a tematikának megfelelő tartalom. A szinkulcs és jelmagyarázat magyar és német nyelvű.

25. térkép: Pétervására és Salgótarján közti terület földtani térképe – részlet (1937–38)

Az *Eger – Megyei Művelődési Központ tervpályázata* című térkép 1:500 méretarányú kataszteri térkép. Inkább tervrajz, mint ahogy címe is jelzi. 1979-ben készült fekete-fehér színekben az Eger város 1974. évi 1:1 000 méretarányú alaptérképének fototechnikai úton való nagyításának lemásolásával. A feliratok szakmai megjegyzésekként funkcionálnak.

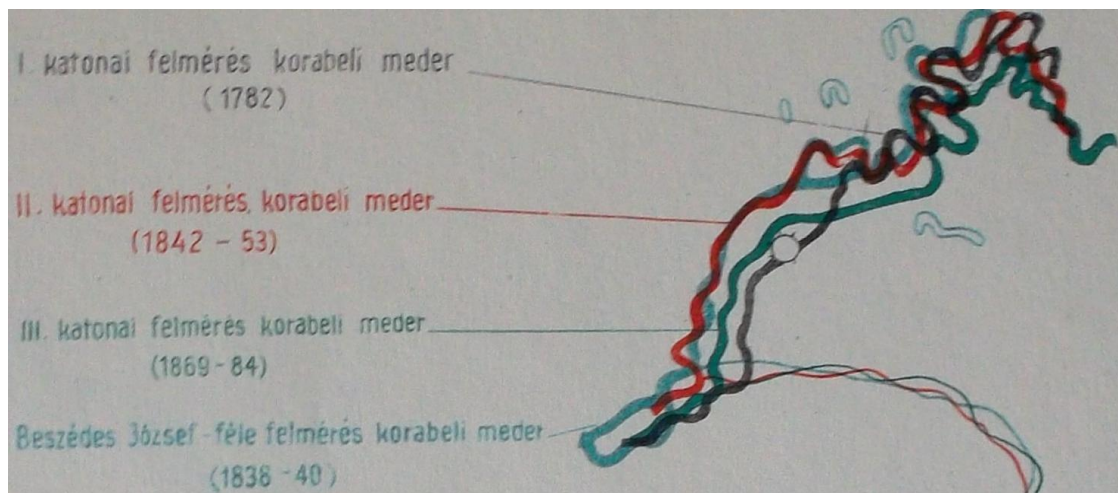
26. térkép: Kataszteri térkép – részlet

1880 körül 1:144 000 méretarányú kéziratos kataszteri kerületi térképek készültek Magyarország területéről. Palócföld területe három kataszteri kerülethez tartozott, ezek a besztercebányai, a budapesti és a kassai kataszteri kerület. Az ilyen témában létrejött térképek közigazgatási térképként funkcionáltak. Jelölték rajta a közigazgatási határokat, a települések alaprajzban jelennek meg. A kataszteri becselőjárásokat számozták, piros színű határaik jól láthatók. A különböző színekkel a művelési ágakat különítették el.

27. térkép: Besztercebányai kataszteri kerület – részlet

Az Országos Széchényi Könyvtár térképtárában atlaszok is vannak. Ezek között keresgélve bukkantam rá egy 1967-es kiadású, a Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet (VITUKI) által készített Ipoly-atlaszra, mely a torkolattól Balassagyarmatig mutatja be a folyót. Az atlaszban találhatóak hossz-szelvények, meder-keresztmetszetek, 1:5 000 méretarányú helyszínrajzok. Korábbi adatok alapján a folyó mederváltozásait is figyelemmel követhetjük.

3. kép: Az Ipoly mederváltozása, jelmagyarázat – részlet

A Nógrád megyei Hollókő a leghíresebb palóc falu. A község egy darabja az UNESCO Világörökségi Bizottsága által 1987-ben része lett a Világ Kulturális Örökségének. 1991-ben a Kartográfiai Vállalat készített egy olyan Hollókőt és környékét ábrázoló 1:4 000 méretarányú térképet, melyen helyrajzi számokkal azonosítva láthatjuk az egész községet, illetve piros határvonallal kiemelve a Világ Kulturális Örökségét képező területet. A térkép címe, leírása, jelmagyarázata három nyelven, magyarul, franciául és angolul olvasható.

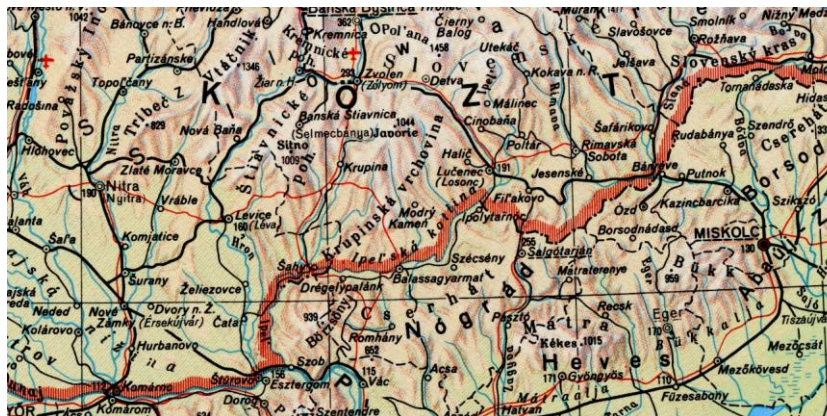

28. térkép: Hollókő – részlet (1991)

8. Kisebb méretarányú térképek

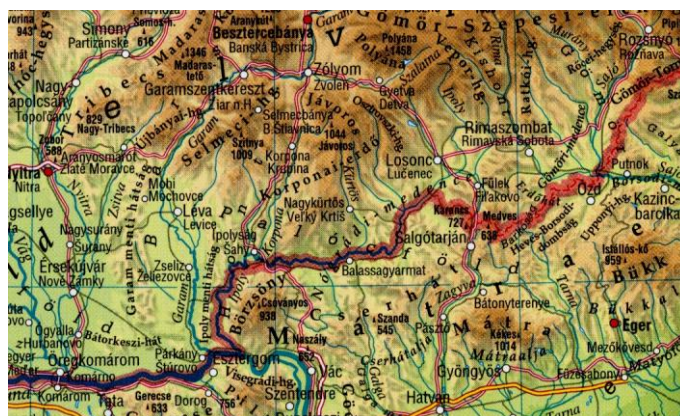
A Palócföld, mint földrajzi név csak a 20. század végén, illetve a 21. században megjelent egyes világtaszokban szerepel, ezért a kisebb méretarányú térképeket is meg kell vizsgálnom. Az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék térképtárában található atlaszokból gyűjtöttem össze néhány térképet.

Az Officina Nova kiadásában 1992-ben megjelent *Képes Világtasz – A Föld és a természet* című atlaszban található egy 1:2 250 000 méretarányú Közép-Európa keleti része című térkép, melyen a Palócföld nevet nem tüntették fel. Az országhatáron túl csak az országnév és a nagyobb települések nevét írták magyarul. A domborzaton és vízrajzon kívül a főbb út- és vasútvonalak jelennek meg. A belső közigazgatási határok alig észrevehetőek.

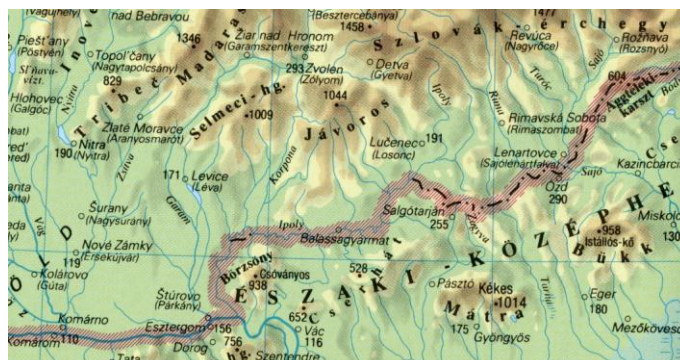
29. térkép: Közép-Európa keleti része (Officina Nova) – részlet

A *Föld világtasz* 1:2 300 000 méretarányú Kárpát-medencét ábrázoló térképén olvasható a Palócföld név. Az atlasz 1999-ben készült. A térképen a név a mai közvélemény által Palócföldnek tekintett területre, azaz az Ipoly völgyére, valamint Nógrád megye északi részére vonatkozik. Az atlasz névanyaga igen gazdag, a készítésénél fontos szempontot jelentett, hogy minél több történeti-földrajzi tájnév is felkerüljön a térképekre.

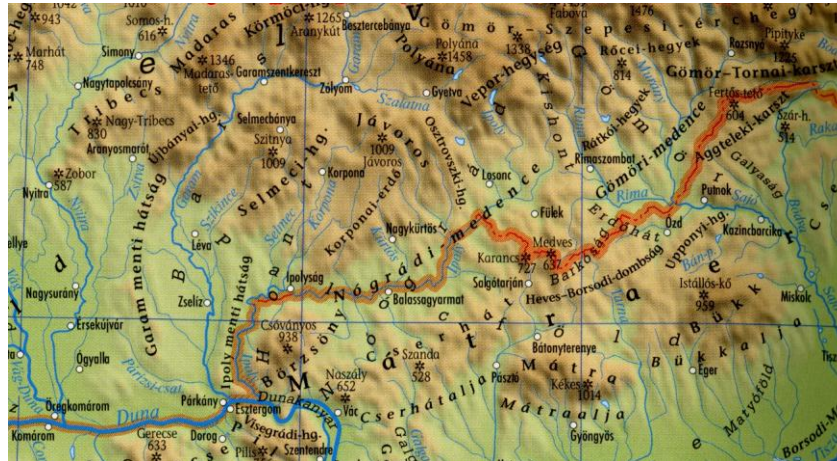
30. térkép: A Kárpát-medence térképe (A Föld világtalasz) – részlet

A Cartographia Kft. által kiadott atlaszokban nem tüntetik fel a Palócföld nevet. A dolgozatba bekerülő térkép a *Földrajzi világtalasz* című, 2006-os kiadású atlaszból való. A Kárpát-medencét ábrázoló térkép 1:2 500 000 méretarányú. A domborzati viszonyok rétegszínezéses módszerrel jelennek meg, részletes a vízrajz. Mivel egy domborzati és vízrajzi térképről van szó, a közigazgatási határok közül csak az országhatár került feltüntetésre.

31. térkép: A Kárpát-medence térképe (Cartographia Kft.) – részlet

A 2006-os kiadású *Családi világtalasz* szintén feltünteti a Palócföld elnevezést. A Kárpát-térség hegy- és vízrajza című 1:2 000 000 méretarányú térképen az előbbinél nagyobb területre vonatkozik a név. Szintén benne foglaltatik az Ipoly völgye és Nógrád megye északi része. Kiegészül azonban a központi palóc területtel, azaz a Mátra északi és a Bükk északnyugati előterével. Ezen atlasz készítésénél is igyekeztek minél több történeti-földrajzi tájnevet feltüntetni a szerzők.

32. térkép: A Kárpát-térség hegy- és vízrajza (Családi világtalasz) – részlet

9. Összegzés

A dolgozat elején kitűzött célokat véleményem szerint elértem, sikerült egy térképezettségi vizsgálatot véghezvinnem Palócföld területéről. A dolgozat alapvetően két nagyobb részre osztható. Először egy áttekintést írtam a vizsgált területről és a palócokról. Palócföldnek nincs egyértelmű határa, ezért több megközelítést is figyelembe kellett vennem a területi viszonyoknál. A palóc népcsoport eredete sincs egyértelműen bizonyítva, így itt is több lehetséges utat kellett elemezni.

Ezek után igyekeztem minél több térképet keresni a területről, amelyeket megvizsgálva tudtam a térképezettséggel foglalkozni. Bejártam a bevezető részben kijelölt három térképtárat, ahol rengeteg térkép megfordult a kezemben, végül kiválasztottam közülük azokat, amelyeket a dolgozatomban feltüntettem. Sajnos olyan térképet nem találtam, amelyen egész Palócföldet egyben ábrázolják.

A Palócföld nevet egyetlen 1:200 000-nél nagyobb méretarányú térképen sem láttam, csak ennél jóval kisebb méretarányban, egyes világatlaszok térképein találtam meg.

A palóc elnevezés a tájnevekben nem jelenik meg. Egy-egy település utcaneveiben viszont előfordul: Palóc utca van például Gyöngyösön, Hollókőben, Palóc út található többek között Nógrádszakálban, Karancsságon, Balassagyarmaton pedig Jópalócok útja elnevezésű utca is létezik. Ezen nevek utalnak arra, hogy a területen palócok élnek.

10. Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Faragó Imrének a dolgozat létrejöttéért, hasznos tanácsaiért és útmutatásáért. Köszönet illeti Kiss Tündét, az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék térképtárosát, aki rengeteget segített a helyi térképtárban való eligazodásban. Köszönöm Szekerka Józsefnek a térképek szkennelésében nyújtott segítségét.

Köszönöm Óze Jánosnak, Szécsény város főépítészének, valamint a balassagyarmati Palóc Múzeum munkatársainak, hogy hasznos szakirodalmat bocsátottak rendelkezésemre.

Köszönettel tartozom az Országos Széchényi Könyvtár, illetve a Hadtörténeti Intézet és Múzeum térképtárosainak és munkatársainak a segítségért.

Végül köszönöm mindenki másnak, aki bármi egyéb módon hozzájárult a munkám előrehaladásához.

11. Bibliográfia

Felhasznált irodalom

Pintér Sándor: A palócokról (népismertető tanulmány)

Szécsény, 1995

[eredeti: Aigner Lajos, Budapest, 1880]

Malonyay Dezső: A magyar nép művészete V.

Franklin-Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1907-1922

Kósa László–Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978

Bakó Ferenc: Palócok I.

Eger, 1989

Magyar Zoltán: A magyar népi kultúra régiói 2. – Felföld, Erdély, Moldva

Mérték Kiadó Kft., Budapest, 2011

Faragó Imre: Sokrétű térképészet II. kötet, Tankönyvtár.hu, e-tankönyv, 2014

Saját készítésű egyetemi órai jegyzeteim a következő kurzusokról:

A Kárpát-medence természeti földrajza

Térképészeti földrajz (Kárpát-medence)

Topográfiai térképek (térképrendszerek, térképhasználat, tájékozódás)

Földrajzi nevek

Domborzattan

Digitális kartográfia

Térképtárak és -gyűjtemények

Internetes források

<http://palocprovence.blogspot.hu/2009/09/kik-is-azok-palocok.html>

www.leventevezer.extra.hu/Fulek.pdf

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Pal%C3%B3cok>

http://hu.wikipedia.org/wiki/Pal%C3%B3c_nyelvj%C3%A1r%C3%A1s

<http://osnyelv.hu/czuczor/>

Képek forrása

1. <http://www.programturizmus.hu/city-holloko-telepules-informacio-nograd-megye-eszak-magyarorszag-magyarorszag.html?s=D1:D3009>

2. EOTR 1:10 000 méretarányú térképszelvény jelkulcsi kivonatának részlete (ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék)

3. Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet: Ipoly Szob–Balassagyarmat közötti szakasz

Térképek forrása

1. Malonyay Dezső: A magyar nép művészete V. (4. oldal)
2. III. katonai felmérési szelvény (Hadtörténeti Intézet és Múzeum)
3. III. katonai felmérési szelvény – részlet (Hadtörténeti Intézet és Múzeum)
4. III. katonai felmérési szelvény (Hadtörténeti Intézet és Múzeum)
5. I. világháború után felújított katonai topográfiai térképszelvény (Hadtörténeti Intézet és Múzeum)
6. Gauss–Krüger katonai topográfiai térképszelvény (Hadtörténeti Intézet és Múzeum)
7. Gauss–Krüger katonai topográfiai térképszelvény (Hadtörténeti Intézet és Múzeum)
8. Népgazdasági célú polgári topográfiai térképszelvény (ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék)
9. EOTR térképszelvény – részlet (ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék)
10. Heves vármegye közigazgatási és földmívelési térképe – részlet (Országos Széchényi Könyvtár)
11. Nógrád vármegye falitérképe – részlet (Országos Széchényi Könyvtár)
12. Bars megye kéziratos térképe – részlet (Országos Széchényi Könyvtár)
13. Heves vármegye földadókataszteri beosztásának átnézeti vázlata – részlet (Országos Széchényi Könyvtár)
14. Heves vármegye közigazgatási térképe – részlet (Országos Széchényi Könyvtár)
15. Nógrád vármegye iskolai és közigazgatási falitérképe – részlet (Országos Széchényi Könyvtár)
16. Nógrád vármegye közúti térképe – részlet (Országos Széchényi Könyvtár)
17. Nógrád megye (Országos Széchényi Könyvtár)
18. Eger (Országos Széchényi Könyvtár)
19. Gyöngyös (Országos Széchényi Könyvtár)
20. Parádfürdő és környéke (Országos Széchényi Könyvtár)
21. Mezőkövesd (Országos Széchényi Könyvtár)
22. Vázrajz Heves megye területén lévő akác és fűz erdőkről – részlet (ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék)
23. Nemzetiségi térkép – részlet (ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék)
24. Nógrád megyei szénbányák – részlet (Országos Széchényi Könyvtár)
25. Pétervására és Salgótarján közti terület földtani térképe – részlet (Országos Széchényi Könyvtár)
26. Kataszteri térkép – részlet (Országos Széchényi Könyvtár)
27. Besztercebányai kataszteri kerület – részlet (Országos Széchényi Könyvtár)
28. Hollókő – részlet (Országos Széchényi Könyvtár)

29. Közép-Európa keleti része – részlet (ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék) [Képes világtalasz – Officina Nova, Budapest, 1992]
30. Kárpát-medence – részlet (ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék) [A Föld világtalasz – Agát Térképészeti Kft., Nyír-Karta Bt., 1999]
31. Kárpát-medence – részlet (ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék) [Földrajzi világtalasz – Cartographia Kft., Budapest, 2006]
32. A Kárpát-térség hegy- és vízrajza (ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék) [Családi világtalasz – Térkép-Faragó Bt., Szarvas András, Hibernia Nova Kft., Budapest, 2006]

Mellékletek

1. Palócföld kiterjedése és egykori közigazgatása (alaptérkép forrása: Faragó Imre)
2. Palócföld domborzata (alaptérkép: Faragó Imre)
3. Palócföld állami megosztottsága (alaptérkép: Faragó Imre)

Nyilatkozat

Alulírott, Szaniszló Ádám (Neptun-kód: KBXT9K) nyilatkozom, hogy jelen szakdolgozatom teljes egészében saját, önálló szellemi termékem. A szakdolgozatot sem részben, sem egészében semmilyen más felsőfokú oktatási vagy egyéb intézménybe nem nyújtottam be. A szakdolgozatomban felhasznált, szerzői joggal védett anyagokra vonatkozó engedély a mellékletben megtalálható.

A témavezető által benyújtásra elfogadott szakdolgozat PDF formátumban való elektronikus publikálásához a tanszéki honlapon

HOZZÁJÁRULOK

NEM JÁRULOK HOZZÁ

Budapest, 2014. május 15.

.....
a hallgató aláírása